

Етносоціальні процеси та рівень життя населення

- *Які соціальні зміни намітилися в Україні в роки «перебудови»?*

1. Зміни у складі населення України, соціальні проблеми. Глибока економічна криза 1990—1999 рр. спричинила серйозні зрушення у складі населення України й загострення соціальних проблем. У першу чергу слід відзначити стрімке падіння життєвого рівня людей.

Економічний спад суттєво обмежив можливості державного бюджету щодо виконання соціальних зобов'язань (виникали затримки з виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій тощо), різко знизилися реальні доходи працівників. Розміри заробітної плати, пенсійних виплат суттєво відставали від темпів зростання цін на товари та продукти споживання. Якщо до 1992 р. середня пенсія за віком дещо перевищувала розмір мінімальної заробітної плати, то в грудні 1997 р. вона становила не більше 40—50 % від цього показника. Із покращенням економічної ситуації розмір пенсій було збільшено, але вони ледь покривали прожитковий мінімум пенсіонерів.

Особисті заощадження громадян, що були зроблені за часів СРСР, були знецінені й фактично втрачені. До того ж усі ці фінансові ресурси в останні місяці існування СРСР були переведені до Росії. У 1992 р. поточне споживання населення (продукти харчування, послуги, транспорт, житло) скоротилося до рівня кінця 1950-х рр.

Гострі проблеми назріли в галузі охорони здоров'я. На початок 1990-х рр. Україна була забезпечена медикаментами лише на 30—40 %, медичним обладнанням — на 30 %. Зріс рівень серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань. Знову набули загрозливого масштабу хвороби, які, здавалося, були викорінені, зокрема туберкульоз. Відбулося стрімке поширення ВІЛ-СНІДу. Невпинно зростала категорія населення, яка потребувала соціального захисту з боку держави.

Падіння життєвого рівня громадян, фактичне припинення державного житлового будівництва загострили житлову проблему. Так, 13 % населення країни жило в гуртожитках, майже 3 млн сімей потребували поліпшення житлових умов. Розвал житлово-комунального господарства призвів до зростання кількості аварійного житла.

Щоб хоч трохи зняти гостроту житлової проблеми, в Україні з 1998 р. було запроваджено програму довгострокового фінансування будівництва житла для молодих громадян. Населення отримало можливість брати кредити на будівництво житла. Проте економічна криза 2008—2009 рр. фактично зупинила житлове будівництво. А обсяг боргів населення за кредитами перевищив державний бюджет України в декілька разів.

Падіння життєвого рівня людей, соціальні негаразди вплинули на зниження природного приросту населення України. У 1990-ті рр. смертність почала перевищувати народжуваність.

Із 1990 р. до сьогодні кількість населення України скоротилася з 52 до 45 млн осіб.

Різке зниження народжуваності означало гостру кризу сім'ї як соціального інституту. Кількість розлучень стала більшою за кількість шлюбів.

Помітне зниження народжуваності підвищило показник старіння нації, що свідчило про збільшення питомої ваги людей старшого віку. У державі співвідношення працюючої молоді (віком до 30 років) і літніх людей становило 20 до 80 (для нормальної передачі професійного досвіду і водночас збереження необхідного динамізму інноваційних змін у виробничій діяльності співвідношення має бути 40 до 60).

В Україні частка людей пенсійного віку в цей період становила 23 % (у сільській місцевості — 29 %), молоді — 22,9 % від загальної кількості населення країни. У той же час стрімко скоротилася середня тривалість життя. Для чоловіків вона становила навіть менше пенсійного віку.

Українські заробітчани в Італії. 1990-ті рр.

На ситуацію у складі населення в цей період вплинули міграційні процеси. Україна стала відкритою в межах існуючого права для в'їзду, перебування й пересування через її територію іноземних громадян.

У перші роки незалежності в Україну почали повертатися ті її жителі, які з різних причин опинилися за межами своєї батьківщини. Серед них — колишні військовослужбовці Збройних Сил СРСР, репресовані українці, що перебували на засланні, депортовані народи. У 1991—1996 рр. в Україну з колишніх республік Союзу прибуло 1,2 млн осіб. Надалі цей потік значно скоротився.

У цей же час з України почали більше виїжджати. Це були найбільш дієздатні й освічені люди. Усі вони є переважно трудовими мігрантами. Основна їх кількість зосереджена в Росії, Польщі, Італії, Іспанії, Чехії, Греції, Португалії тощо.

Значна частина міграційних потоків прийшла в Україну з інших країн. Україна вперше постала перед проблемою масового в'їзду іноземних громадян, зокрема біженців. Першими почали подавати заяви на отримання статусу біженців представники афганської діаспори. Згодом основну масу біженців становили люди, які тікали з районів збройних конфліктів на території країн СНД. Найбільший приплив біженців був пов'язаний із воєнними діями у Придністров'ї (Молдова). У серпні 1992 р. Україна прийняла понад 60 тис. осіб, половину з яких становили діти. Протягом 1995—1996 рр. дозвіл на тимчасовий притулок в Україні отримали 1883 біженці, що прибули із зони російсько-чеченського конфлікту. Крім того, близько 2,5 тис. біженців з Абхазії звернулися до української влади з проханням вирішити питання про їх перебування в Україні.

Крім вихідців із близького зарубіжжя, до України прибували біженці з країн Африки, Південно-Східної Азії та Близького Сходу. Частина з них на законних підставах жила в

Україні та через різні причини не бажала або не могла повернутися додому, але багато іноземців прибувало до України нелегально.

Зараз більшість мігрантів використовує територію України як транзитну, щоб потрапити до країн Європейського Союзу (ЄС). Потік мігрантів став серйозною проблемою у відносинах України з ЄС.

Економічна криза призвела до зміни структури зайнятості населення. У 1990 р. основна частина жителів України, на відміну від інших країн Європи, була зайнята у виробничій сфері — 53,8 % населення (у Великій Британії — 29,6 %, у Франції — 30,3 %). У сфері обслуговування в Україні було зайнято 26,4 % населення (у Великій Британії — 68,1 %, у Франції — 62,9 %).

Упродовж 1992—2010 рр. в Україні кількість населення, зайнятого у сфері матеріального виробництва, значно скоротилася. Проте це скорочення відбулося не завдяки розширенню сфери послуг, а через спад виробництва.

Результати Всеукраїнського перепису населення 5—14 грудня 2001 р.

Загальна кількість населення становила 48,42 млн осіб (у 1989 р. — 51,54 млн). Населення міст на цей період налічувало 32,54 млн осіб (67 % від загальної кількості населення). Порівняно з 1989 р. кількість міського населення скоротилася на 2,3 %. Сільське населення становило 15,88 млн осіб (32 %), порівняно з 1989 р. воно зросло на 1,8 %. Перепис засвідчив значне зниження кількості окремих національних меншин: євреїв, німців, угорців, росіян. Натомість зросла кількість кримських татар, вірмен, грузинів тощо.

2. Загальна характеристика соціальних змін в українському суспільстві. Перехід до ринкової економічної системи, докорінна зміна принципів соціальної політики призвели до значних змін у соціальній структурі українського суспільства.

Найпомітнішим у цей період стало значне майнове розшарування. Якщо в 1990 р. середній дохід найзаможніших громадян України (10 %) у 4 рази перевищував відповідний показник найбідніших (10 %), то в 1999 р. цей показник збільшився у 3 рази і продовжував стрімко зростати.

У цей період значно зросли масштаби бідності, яка охопила всі верстви населення незалежно від професій, освітніх та демографічних ознак. Якщо раніше бідними були переважно багатодітні родини та малоосвічені люди, люди з вадами здоров'я або такі, що з різних причин не працювали тощо, то тепер у розряд бідних потрапили ті верстви, які за своїми соціально-демографічними ознаками були найбільше захищені від такого ризику: молодь із високою професійно-освітньою підготовкою, люди 30—50 років, що мали високу кваліфікацію й роботу, пенсіонери, які отримували максимальну пенсію, діти.

Повсякденним стало таке явище, як безробіття. Хоча офіційно зареєстрований показник безробіття був невисоким — лише декілька відсотків працездатного населення, насправді він був значно вищим. Досить поширеним стало приховане безробіття: люди офіційно були працівниками на якомусь підприємстві, але реальної заробітної плати не отримували через простой на виробництві.

Зростання бідності відбувалося за рахунок «розмивання» прошарку людей із середніми доходами. Покращення економічного становища сприяло становленню середнього класу.

Аналіз даних про розшарування населення за рівнем доходів, витрат і реальне споживання в означений період свідчив про те, що переважна частина населення споживала набагато більше, ніж мала офіційних доходів. Тобто поширеним явищем була незареєстрована зайнятість серед усіх верств населення. Різниця полягала лише в тому, що одні групи вдавалися до такої діяльності тому, що це було єдиним джерелом реальних доходів (некримінального походження), яке давало можливість хоч якось прожити, а інші за рахунок порушення законодавства отримували високі та надвисокі прибутки.

Таким чином, можна виділити такі головні риси соціальних процесів:

- поглиблення соціальної поляризації (розриву між багатими й бідними);
- зростання бідності;
- поява безробітних та незареєстрованої зайнятості.

3. Міжнаціональні відносини в Україні. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. кількість населення України становила 48,42 млн осіб (згідно з переписом 1989 р., понад 51,54 млн осіб). Усього в Україні проживало близько 130 національностей, народностей та інших етнічних груп.

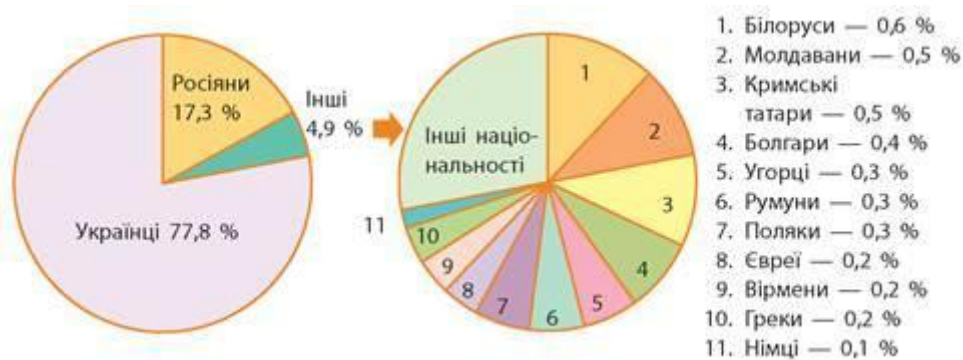
У національному складі населення України більшість українців, кількість яких становила 37,54 млн осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 1989 р., кількість українців зросла на 0,3 %.

III Форум національно-культурних товариств. Львів. 2018 р.

Проте особливістю національного складу України ще з післявоєнних років було те, що частка українців у загальній кількості населення знизилася із 76,8 % у 1959 р. до 72,6 % у 1989 р., тоді як частка росіян за цей період зросла з 16,9 до 22 %. У 2001 р. їх частка в загальному складі населення скоротилася до 17,3 %.

Національний склад населення України (за переписом 2001 р.)

У листопаді 1991 р. Верховна Рада прийняла Декларацію прав національностей України, у якій проголошено, що держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на території України, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення та забезпечує існування національно-адміністративних одиниць і бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

Із Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.)

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України, керуючись Загальною декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості; прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України; беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають п'ятдесятидвомільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України:

Стаття 1. Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом.

1. Які права держава гарантує національним меншинам? 2. Чому, на вашу думку, після проголошення незалежності України виникла потреба прийняти Декларацію прав національностей України?

Важливе значення в консолідації українського народу має проголошене державою зобов'язання гарантувати всім громадянам можливість вільно сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у державному житті.

Українська держава на законодавчому рівні забороняє дискримінацію громадян за національною ознакою.

В Україні створено сприятливі умови для розвитку та функціонування мов і культур інших народів нашої країни.

Помітну роль у гармонізації національних відносин в Україні відіграють національно-культурні товариства. Із їхньої ініціативи та за підтримки держави було створено національні культурні центри, театри, музеї, школи, факультативи з вивчення рідної мови та історії. В Україні розпочали роботу вісім редакцій і Головна спеціалізована редакція для випуску літератури мовами національних меншин.

В Україні було створено всі умови для повернення на землі своїх батьків депортованих у сталінські часи народів.

З ініціативи України в жовтні 1992 р. глави держав СНД підписали угоду щодо відновлення прав депортованих осіб, національних меншин і народів. В Україні було створено республіканську комісію у справах депортованих народів, існував фонд для депортованих народів Криму.

Повернення кримських татар змінило етнічну структуру півострова. На українську землю також повернулося багато болгар, вірмен, греків (приблизно 12 тис. осіб).

Нашій державі вдалося створити умови для уникнення гострих проблем на міжетнічному ґрунті.

4. Повернення кримських татар на історичну батьківщину. Повернення кримських татар до Криму стало можливим у роки «перебудови».

Цей процес активізувався в 1988—1989 рр. Основну частку переселенців становили нащадки депортованих у 1944 р. осіб. Головною причиною повернення на етнічну батьківщину була символічна цінність етнічної території як землі походження цілого народу.

За чотири роки (1989—1992 рр.) половина всіх кримських татар, що проживали в СРСР (500 тис. осіб), повернулася додому. Інтереси кримськотатарського народу перед владою та в іноземних організаціях представляв створений у 1991 р. Меджліс кримськотатарського народу.

Кримськотатарське село Ходжа-Сала. 1990-ті рр.

Перший Президент України Л. Кравчук наприкінці 1991 р. сформулював специфічне кредо української влади щодо відновлення національних прав кримськотатарського народу: «Ми маємо створити для кримськотатарського народу умови, і економічні також, для його переселення на історичну батьківщину. Це перше й найголовніше нині... Сьогодні потрібно вирішувати питання таким чином, щоб кримськотатарський народ, який перебуває в Криму і є сьогодні меншиною відносно населення Криму, займав з урахуванням історичного аналізу відповідне місце в

державних владних структурах, які є сьогодні в Криму... Говорити про перетворення територіальної Кримської Автономної Республіки на національно-територіальну немає достатніх підстав».

На історичній батьківщині на кримських татар чекало багато проблем, як побутових, так і політичних. Із 1992 р. процес облаштування кримських татар фінансувався за рахунок коштів із державного бюджету України. У той самий час українське політичне керівництво вбачало в кримських татарах союзників у протидії кримському проросійському сепаратизму, але заперечувало їх право на національну автономію.

Така позиція київської влади спричинила значну частину проблем у відносинах із кримськотатарською громадою. Найгострішою була земельна проблема. Місцева кримська влада чинила всілякі перешкоди в отриманні земель кримськими татарами. Виникали численні силові конфлікти, самозахоплення земель. Кримськотатарській громаді завдяки організованості вдавалося виборювати свої законні права. А органи самоврядування — Меджліс і Курултай — у 1999 р. отримали фактичне визнання. Виникли школи, мечеті, культурні та політичні товариства.

Висновки. Україна — багатонаціональна держава, на території якої проживають представники майже 130 націй і народностей. Усім громадянам незалежно від національності гарантуються рівні права і свободи. Держава забезпечує вільний розвиток етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин. Створення цивілізованих міжнаціональних відносин є важливим досягненням української держави.

- Складною етносоціальною проблемою для України стало повернення кримських татар на історичну батьківщину. Ставлення до цього української влади тривалий час було неоднозначним. З одного боку, вона сприяла поверненню, але з іншого — заперечувала можливість створення національної автономії та не звертала уваги на зловживання кримської влади.

Запитання і завдання

- 1. Назвіть найболючіші, на ваш погляд, соціальні проблеми в Україні 1990-х рр.
2. За роки незалежності кількість населення України зросла чи зменшилася?
3. Поясніть термін «приховане безробіття». 4. Представники яких національностей живуть в Україні? 5. Коли було проведено перший за роки незалежності перепис населення? 6. Який регіон України зазнав найбільших етнічних змін?
- 7. Як економічна криза вплинула на соціальне становище населення України?
8. Які зміни відбулися в динаміці міграційних процесів за часів незалежності України? 9. Які соціальні явища свідчать про соціальне розшарування українського суспільства? Назвіть причини соціального розшарування населення України. До яких соціально-політичних наслідків призводить соціальне розшарування? 10. Яке значення мало прийняття Верховною Радою Декларації прав національностей для розвитку міжнаціональних відносин? Коли було прийнято цей документ? 11. Охарактеризуйте національну структуру населення України. Які зміни в ній відбулися в період незалежності? 12. Які кроки були здійснені державою для гармонізації міжнаціональних відносин? Дайте оцінку національній політиці України.
- 13. Визначте, які соціальні прошарки існували в українському суспільстві в 1990-ті рр. Складіть схему соціальної структури українського суспільства.
14. Охарактеризуйте демографічну ситуацію в Україні в період незалежності. Складіть тези.

- 15. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Що сприяло приборканню сепаратистських рухів в Україні в 1990-ті рр.?». 16. Чому, на ваш погляд, в Україні, на відміну від багатьох інших країн СНД, за часів незалежності не відбулося серйозних міжетнічних конфліктів? Що ви можете порадити для запобігання таким конфліктам у майбутньому?